

O'TKIR HOSHIMOV HIKOYALARIDA O'XSHATISHLAR

M.B. Mustafaqulova ¹*Annotatsiya:*

Badiiy asarda o'xshatishlar badiiy asar tilining tasviriyligi, obrazlilikini kuchaytiruvchi, unga jozibadorligi va poetik ifodaviylik beruvchi vositalardan biri hisoblanadi. Bundan tashqari u yozuvchining dunyoqarashi va badiiy mahoratining qay darajada yuqori ekanligi ham ko'rsatib beruvchi unsurdir. Maqolada xalqimizning sevimli yozuvchisi O'tkir Hoshimovning hikoyalaridagi o'xshatishlar, ularning tarkibi va turlari haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: O'xshatish, o'xshatish subyekti, o'xshatish etaloni, o'xshatish asosi, o'xshatishning shakliy ko'rsatkichi, badiiy o'xshatish, umumxalq xarakteridagi o'xshatish.

O'zbek xalq yozuvchisi, hayotni teran kuzatish mahoratiga ega bo'lgan, asarlarini xalq hayoti, uning turmushi bilan uyg'unlikda yaratgan adib O'tkir Hoshimov ijodi badiiy asar tilining sofligi va go'zalligi bilan, asar voqealarining esa realligi bilan badiiy ijod shaydosi bo'lgan kishilarning ko'nglidan joy olib ulgurgan. O'tkir Hoshimov asarlarida so'z san'atining azaliy bosh muammosi – inson taqdiri va qalbining badiiy tahlili ham mavjud bo'lib, ayniqsa yozuvchining so'zlarni asarda avaylab, marjonga tergandek foydalanishi o'quvchining dil tuyg'ularini chertib o'tgan bo'lsa ajab emas. O'xshatishlardan esa mahorat bilan foydalanish O'tkir Hoshimov asarlari tilini yanada ta'sirchanroq qilishga ko'mak bergan. Ushbu maqolada O'tkir Hoshimovning "Quyosh tarozisi", "Xayollarga bo'laman tutqun", "Oq bulut, oppoq bulut", "Muhabbat" va "Hurkitilgan tush" hikoyalari orqali adib ijodidagi takrorlanmas o'xshatishlarga to'xtalib, ularni leksik va semantik jihatdan tahlil qilamiz.

Badiiy adabiyotning tasviriy vositalaridan biri hisoblangan o'xshatish fikrning obrazlilikini, tasviriyligini kuchaytiruvchi, favqulodda poetik ifodadorlik ko'lamining kuchlilik bilan ajralib turuvchi ifoda usullaridan biridir. Tasviriy vositaning bu turi narsa yoki predmet belgisini ikkinchi predmet bilan shu belgisiga ko'ra qiyoslash orqali yaratiladi.

-day (dek) qo'shimchasi o'zbek tilida va badiiy nutqda o'xshatish hosil qiluvchi qo'shimcha bo'lib, bu qo'shimcha orqali hosil qilingan o'xshatishlarning bir qismi umumnutqiy hodisa bo'lganligi uchun ancha oddiydir. Masalan:

Ayniqsa, uning **qosh – ko'zlari popukdek** Marziya degan hamshira qiz bilan ochilib – sochilib gaplashib turganini bir-ikki ko'rgandan keyin o'zini butunlay bepisand tutadigan bo'ldi (O'.Hoshimov "Quyosh tarozisi", 6-bet). Odatda, -day (dek) affiksi bilan hosil qilingan o'xshatishlarda o'xshatish belgisi ma'lum bo'ladi. Shuningdek, o'xshatishlarda, jumladan, -day (dek) qo'shimchalari yordamida hosil bo'ladigan bir qator o'xshatishlarda favqulodda qiyoslash natijasida individualligi bilan xarakterlanadigan, kutilmagan tasvir vositasi hosil qilish ham mumkin. Masalan:

Qutidagi **shokoladdek** tartib bilan quyilgan **xom g'ishtlar** chiroq yorug'ida sovuq yaltirab turardi (O'.Hoshimov "Quyosh tarozisi", 15-bet).

Tilshunoslikda, umuman, filologiya ilmda har qanday o'xshatish munosabati tilda aks etar ekan, u albatta, to'rt unsurdan, ya'ni o'xshatish subyekti, o'xshatish obrazi, o'xshatish asosi va o'xshatishning shakliy ko'rsatkichidan tarkib topishi e'tirof qilinadi. Sof lingvistik nuqtayi nazardan, bu to'rt unsur bir sodda gap doirasida ifodalanar ekan, gapning shakli va mazmuni o'rtasidagi mutanosiblik buziladi va gap nomutanosib qurilishli sodda gap sifatida talqin qilinadi. Boshqacha qilib aytganda, o'xshatish munosabati ifodalangan sodda gaplarning mazmun sig'imi hamisha katta bo'ladi, ya'ni kichik shakl katta (murakkab) mazmun ifodasi uchun xizmat qiladi².

O'xshatishlar haqida maxsus tadqiqot olib borgan D.Xudoyberganova o'xshatishlar to'rt komponentdan iborat ekanligini (o'xshatish subyekti, o'xshatish etaloni, o'xshatish asosi va o'xshatishning shakliy ko'rsatkichi), ayrim tuzilishida bu qismlarning biri uslub talabi bilan ifodalanmay qolishi va uning ma'nosini boshqa qismlar orqali anglab olish mumkinligini ta'kidlaydi³.

Umrida degizni ko'rmagan edi. Ammo endi shovullab turgan dengiz ko'z o'ngiga aniq keladigan bo'ldi. Ana, tip-tiniq to'lin oy nurida **dengiz oynadek** yaraqlab turibdi (Quyosh tarozisi, 8-bet). Ushbu gapda o'xshatish

¹ M.B.Mustafaqulova, Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti Filologiya fakulteti 1-bosqich talabasi

² Махмудов Н. Тилимизнинг тилла сандиги. – Тошкент, 2012. – В. 121.

³ Mahmudov N., Xudoyberganova D. O'zbek tili o'xshatishlarining izohli lug'ati. – T.: Ma'naviyat, 2013. – B. 316.

subyekti – dengiz; o'xshatish etaloni – oyna; o'xshatish asosi – yaraqlamoq; -dek o'xshatishning shaklii ko'rsatkichi hisoblanadi.

Sevimli adibimiz yuqoridagi o'xshatish orqali o'quvchi ongiga jonl tasvirni joylab qo'ygandek bo'ladi. Nafaqat tasvir, balki bu o'xshatish orqali asar qahramonlarinig ichki his-tuyg'ulari ham ochib berilgan. Binobarin, sevgi olovi qalblarida yonib turgan ikki yoshning orzusi – muhabbati kabi sodda va sofligini ko'rsatishga xizmat qilgan.

Bir kuni o'sha totli tushlikni yeb bo'lib, maysalar ustiga chalqancha yotib oldim. Tubsiz osmonning bir chekkasida **ko'pikday** oppoq **bulutlar** ohista suzib yurar, baland-balandlarda jajjigina bir to'rg'ay turgan yerida tipirchilab, shodon sayrardi (Hurkitilgan tush, 56-bet).

Ushbu parchada yozuvchi o'xshatishning badiiy turidan foydalangan. Nega badiiy o'xshatish deyapmiz? Negaki jumlada keltirilgan predmetlar o'rtasidagi o'xshashlik belgisi oldindan ma'lum bo'lsa-da, bu belgilar odatiy nutqda qo'llanilmaydi. Shunga tayangan holda, osmondagi bir parcha bulutni ko'rib uni oppoq ko'pikka o'xshatish yozuvchi dahosining, uning kuzatish mahoratining mahsulidir.

Abjal uning oppoq bilagidan tutib borar, u esa **tasmadek rels** ustidan dorbozlarga o'xshab ehtiyotkorlik bilan muvozanat saqlab yurib ketar edi. Go'yo bir umr shunday yuradigandek. Go'yo Abjal qo'lini qo'yib yuborsa yiqilib ketadigandek.

Jumlada o'xshatilyotgan predmet – rels; o'xshayotgan predmet – tasma; o'xshatma belgi – ingichkalik; o'xshatish hosil qiluvchi vosita –dek. O'xshatish turi – badiiy o'xshatish. Aksariyat o'quvchilarda savol tug'ilishi mumkin. Yozuvchi nega aynan asar qahramoni Dilafo'zni rels ustidan yurishga da'vat etdi, nega rels tasmadek deya ta'riflanmoqda. Yuqorida aytganimizdek, O'tkir Hoshimov – inson qalbining rassomi. U inson kechinmalarini qog'ozga oladi. Xuddi shunday sevgan qizi boshqa yigit bilan ketayotganini, tasma kabi ingichka rels ustida qo'l ushlashib ketayotganini ko'rgan Ergashning qalbidan o'tayotgan kechinmalar (garchi Dilafo'z Ergash hayotini xavfga qo'ymasligi uchun shunday qilgan bo'lsa-da) mohir musavvir kabi qog'ozga tushiriladi va mana shunday jonli tasvir vujudga kelishiga sabab bo'ladi.

Yo'q, bunaqa tikilgandan ko'ra ayamay tarsakilab yuborgani, dod solib yig'lagani ming marta afzal edi. Men Xolidadan nima bo'lsa ham bir narsa kutardim, ammo u hamon **haykaldek** qotib turardi (Xayollarga bo'laman tutqun, 51-bet).

Parchada o'xshatish subyekti – Xolida; o'xshatish etaloni – haykal; o'xshatish asosi – qotmoq (asosan, odam haqida); -dek o'xshatishning shaklii ko'rsatkichi. Umumxalq xarakteridagi bu o'xshatishni umumnutqiy hodisa deb qarasa bo'ladi. Kundalik hayotimizda bu o'xshatishni ko'p qo'llaymiz. Xuddi shunday hikoyada ham qahramonning kuchli o'ylar girdobida ekanligi, tamoman sassiz, harakatsiz, sharpasiz qolganini ifodalab kelgan. Yozuvchi bu o'xshatishdan foydalanishi uning nechog'lik xalqona ibora va tashbihlardan xabardor ekanligining yaqqol isbotidir.

O'tkir Hoshimov ijodidagi o'xshatishlarning yana bir e'tiborli jihati shundaki, yozuvchi favqulodda obrazlarni ustalik bilan yarata oladi:

Tirkash qor ko'rpasiga burkanib endigina uyquga ketgan yerni cho'chitib traktor haydar, qor bosgan dalalar oftob nurida ko'zni qamashtirib yarqirar, yakkam-dukkam g'o'zapoyalar taqdiridan noliganday shumshayib turardi. **Traktor** hali yaxlamagan dalada yengilgina suzib, **muzyorar kemaday** orqasidan qop-qora iz qoldirib borardi (Muhabbat, 38-bet).

Kech kuz mahal dalalarni shudgor qilayotgan taraktorni hech kuzatganmisiz? Dastlab qor bilan qoplangan tuproq yuzi o'rnini traktor yurib ketishi bilan qop-qorayib qolgan yer egallaydi. Xuddi mana shu jarayon yozuvchi nazdida muzlarni yorib ketayotgan kemanding muzlarni ko'chirib, dengizning asl rangini ko'rsatib, qora izlar qoldirib ketishiga o'xshatilmoqda.

Qora eshak **chillakday** ingichka **oyoqlari** bilan tuproq changitib, aravani sudrab borar, g'ildiraklar nola chekkan kabi hazin g'iyqillardi (Muhabbat, 35-b.).

Gapda eshak oyog'i – o'xshatilyotgan predmet; chillak – o'xshayotgan predmet; oriqlik, ingichkalik – o'xshatma belgi va -day o'xshatish hosil qiluvchi vosita. Bu o'xshatishga oddiy o'xshatish turi deb qaraymiz, chunki xalqimiz orasida avvaldan ingichka narsalarni chillakka o'xshatish an'anasi bor (Chamasi, sakson yoshlarga yetgan, chillakday oriqlik, ingichka va yelkasi turtib chiqqan Bobo Hokiyl hali juda tetik edi (Oybek, Navoiy)).

Quyidagi parchalarda aynan bitta hikoyadan o'rin olgan bir dona "cho'g'" so'zi orqali hosil qilingan tamoman ikki xil vaziyatli o'xshatishga e'tibor bersak:

Derazalardagi nafis darpardalar, oyoq ostidagi **cho'g'dek gilamlar**, devorda ohista chiqillab turgan kattakon osma soat, naqshinkor arabi garnitur – hammasi bu xonadonda yaqinda to'y bo'lganidan darak berib turardi (Quyosh tarozisi, 5-bet).

Bu gal yarashiqli kiyinib olgan, sochlarini silliq taragan, galstuk taqqan **Murodjon** uning ko'ziga **cho'g'dek** ko'rindi (Quyosh tarozisi, 6-bet).

Birinchi parchada qo'llanilgan "cho'g'" so'zi "lovullamoq, yonmoq, tovlanmoq, qizarmoq; qip-qizil ma'nolarini ifodalagan va u jonsiz narsani ifodalab kelgan. Ikkinchi gapda esa qizillik ma'nosi yo'qolgan va "yonmoq , behad jozibali ko'rinmoq; jozib va jilolangan ma'nolarini ifodalash uchun qo'llanib kelinmoqda.

Yuqoridagi o'xshatishlar orqali O'tkir Hoshimov ijodining naqadar rang-barang ekanligini his etmaslik mumkin emas. Yozuvchining predmetlar o'rtasidagi belgi o'xshashliklarini ko'ra olishi (tartib bilan terilgan xom g'ishtlarni qutidagi shokoladga (Quyosh tarozisi , 15-bet) , qalbdagi endi uchqunlayotgan sevgini nozik yonib turgan shamchiroqqa (Xayollarga bo'laman tutqun, 44-bet), shovillab oqayotgan Bo'rijarni vishillayotgan ajdarga (Oq bulut, oppoq bulut, 24-bet), bir-biridan ayrilyotgan "ikki qalb"ning ahvolini shamolda qaltirayotgan terak bargiga (Xayollarga bo'laman tutqun, 53-bet) o'xshatishi va uning so'z tanlashdagi mahorati o'quvchilar ko'z o'ngida real tasvirlar yaratibgina qolmay, ularning ko'ngliga estetik zavq berishi ham turgan gap.

Ushbu maqolamiz orqali O'tkir Hoshimov dahosini o'zingiz uchun yana qayta kashf etishga unday oldik, o'xshatishlar haqida ma'lum bilimlar ulasha oldik va yozuvchining hech kimnikiga o'xshamaydigan , takrorsiz o'xshatishlari haqida yetarlicha ma'lumot bera oldik deb umid qilamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- [1]. Umurqulov B. *Badiiy nasr jozibasi* . –T.: Muharrir nashriyoti , 2021. – 245b.
- [2]. Mahmudov N., Xudoyberganova D. *O'zbek tili o'xshatishlarining izohli lug'ati* . –T.: Ma'naviyat , 2013.
- [3]. O'tkir Hoshimov . *Hurkitilgan tush* . –T.: Ziya nashr, 2020.
- [4]. Маҳмудов Н. *Тилимизнинг тилла сандиғи* . – Тошкент, 2012. – 121 б.